

Asztali bemutató és panoráma távcső. Hasonló az általunk keresett Bardou-refraktorhoz

Bartha Lajos és dr. Holló Szilvia
Armillá Csillagásztörténeti Kutatócsoport

Splény Béla reformkori csillagászati élményei

Splény Béla 1819-ben született Pesten. A reformkorban volt fiatal, a szabadságharc idején már felnőtt, élete eseményeit 1877-ben vetette papírra, miniszteri tanácsosként. Nem volt neves történelmi személyiség, nem volt művész, nem volt tudós, csak érdeklődött a körülötte zajló világ iránt. Szerencsére a csillagászzal szimpatizált, így naplójában sok csillagászati érdekesség akad. Idézzük fel szavait (kiemelve) a Nemzet és emlékezet sorozatban megjelent (Splény Béla emlékiratai. Bp 1984. Magvető Kiadó) nagyon olvasmányos (sokszor humoros) soraiból.

1828-ban írja le először miként szerette meg a csillagászatot.

A dégi háznak egyik kiegészítő személyisége volt végre Pater Halász, a könyvtárnok. Szíves ember, ki örömét lelte, ha nekünk valamit mutathatott, vagy valamire taníthatott, kedvenc tudománya az astronomia volt, és elmondott nekünk ennek keretéből egyet-mást, de főleg, mint felfogásunkhoz legillőbbet a csillagokat ismertette velünk. Nagyon otthonosak lettünk az égboltozat azon részén, mely a szeptemberi estéken látható; ösmertük a Nagy és a Kis Medvét a polár-csillaggal, és ennek feltalálási módját, a Cassiopeia W-jét, a Pegasus ypsilonját, az éjszaki koronát a feléje vezető kígyóval. Lestük beszürekületkor a keleti égen a Capella, Perseus és Andromeda feltűnését, ösmertük a Sast, a Delphint, a Fiastyúkot, a Hattyút. Megkülönböztetni tudtuk az első és második rendű állócsillagzatokat, tudtuk mik a planéták és mik a

Hold változásai és foltjai. Bennem ezen érdeklődés gyökeret vert, és mindig szerettem az astronomiát, a vele összefüggő gondolkör által pedig fontos tényező lett szellemi életemben.

Budán gimnáziumba íratják és 1832-től nemcsak figyeli, de méri is a természet jelenségeit. Csillagászati könyveket vásárol, így nem fél a Biela-üstökös okozta világvégétől.

Az 1832. új évvel vettem egy pénzbevételei és kiadási lapokkal ellátott kalendáriumot. E naptól kezdve írtam a bevételeimet és kiadásaimat naponta. Ezenkívül egy kis papírfüzetben a hőmérsékleti figyeleteket is beírtam. Egy közönséges Réamur-hőmérőt vettem, és felakasztottam az udvar olyan helyére, ahol sohasem érte a Nap, és azután mindennap négyszer néztem és írtam be a hőfokot....nagyon kezdett engem abban az időben az astronomia érdekelni, és ennek köszönhetem, hogy bár az iskolai rendszer szerint a mértan és maga az astronomia azon kis része, mely a természettannal tanítottatott, csak a philosophiai cursus második évében leendettek tanulmány tárgyává, már előlegesen nyertem eziránti némely fogalmakat. Elég furcsa, az igaz, a mértant a kúpszeletekkel kezdeni. Megvettem és elolvasam Littrow Wunder des Himmels (Az ég csodái) népszerű astronomiája mind a három kötetét. Aztán ugyancsak Littrow egy kis, akkor megjelenő röpiratát, mely kimutatta, hogy az összeütközéstül, melyet 1832-re a Földünk és a Biela-féle üstökös közt egynéhányan jósoltak, nem kell tartani. A könyvhöz táblák voltak mellékelve, és ezeken az üstökös elliptikus útjai kitüntetve, valamint annak lehetősége is, hogy egyik-másik üstökös parabolában vagy hiperbolában mozoghatna, és eszerint csak egyszer megközelítvén a Napot vagy a Földet, örökre búcsút vévén tőlünk, a Mindenségben folytatná végtelen útját.

1832-ben társaival felmentek a gellérthegyi csillagvizsgálóba és a nappali égen szabadszemes Vénuszt távcsővel is megnézhették.

A Szt. Gellért hegyen akkor tudvalevőleg a csillagvizsgáló intézet állott: egyszer Dölzerrel, Rabllal felmentünk azt megnézni: fényes nappal volt, szívességgel megmutattak mindent — és mivel éppen a Venus egyik félholdféle phasisában volt a látkör felett — azt felkeresték, és a nagy refractoron által megnéztették velünk. Hazatértünk alatt Rabl, aki nem volt éppen csillagász, váltig azt állította, hogy csalás volt az egész, mert az nem volt más, mint maga a hold, hogy is lehetne csillag a hold formájában és nappal látható. Mondtuk ugyan neki, hogyha a hold volt — miután az szabad szemmel is látható, még nappal is — hová tűnt-ment, most nem látszik sehoh; de ő nem tágított.

A család kastélya Pátyon volt, a kertben napórában is gyönyörködhetek. 1834 nyarán írja le a kert átépítését és a napóra áthelyezését.

Atyám Bécsből magával hozott és felfogadott egy új kertészt: Petz Jánost. Ez sok ízléssel bíróan, neki a kastély melletti ódon berendezésű kert nem tetszett, és egy tervet csinált annak kiegyengetésére és angol formába való átváltoztatására....Hozzá is fogtak mindjárt a munkához....A napóra, mely előbb a rond-d'eau (vízimedence) közepén díszelgett közhelyű, de azért igaz felirattal: „Eine Stund' ist bald vorbei, siehe was das Leben sei” („Egy óra elszáll hamar, lásd, mi az élet”) — egy mellék partie-ba szorult. Az egész kert átváltozott nagy gyep-partie-kká, melyekben megint itt nagyobb bokorpartie-k, ott évelő vagy egyéni virágpartie-k helyeztetek el.

1835 tavaszán Angliából kap távcsövet különös módon. József nagybátyám egy igen szép ajándékkal lepett meg: egy Dollond-féle nagy látcsővel, mely neki 20 sterlingbe került, s melynek birtokában különben tévedés hozta őt. Tudniillik Angliában utazó Festetich unoka öccsének megbízást adott volt egy microscopra — az azonban félreértette, és Tubust (látcsövet) hozott. A távcső később a Bakonyba került, a család pénzesküti birtokára. Végül is a szabadságharc leverése után 1849 októberében a beszállásolt katonák közül egy dsisás tiszt pedig annectálta Dollond-féle látcsövet.

Váratlanul éri egy holdfogyatkozás 1835 nyarán.

Lottinak, karbajának gyógyítására, az orvosok a pöstyéni fürdő használatát tanácsolták. Atyámnak is meglévően a nyári szabadságideje, ő, anyám és a nővérek öt-hat heti pöstyéni séjjourra készültek. Az utat Tatának, Komáromnak vették, és mivel a nyári hőség nagy volt, az éjjelt fel akarták használni, különösen mivel holdtölte volt. Július 10-én éjjel előtt történt meg az elutazás, mi Bicskéig kísértük őket el, külön kocsival ugyan a visszatérés végett, de egyelőre a két kocsijukba beosztzkodtunk, én anyám félfedelesének bakján ültem a kocsis mellett. A derült égen a telihold szépen világított, egyszer azonban megcsorbult, és csorbulása mindinkább növekedett, holdfogyatkozás volt ez éjjel, amelyre senki sem figyelt volt. A nyári éj azonban ennek dacára elég világos maradt, hogy bátran lehetett menni, csak neveltünk, hogy mily alapos volt a számításunk a holdvilágos útra. Bicskén elbúcsúztunk tőlük,...a bicskei tóhoz mentünk.

A Halley-üstökös 1835-ös visszatérését már tudatosan várja és nézi.

Nevezetes égi ténynek voltam tanúja 1835. november elején, tudillik a Halley-féle üstökös pontos visszatérésének. Midőn 1683-ban Halley a pályáját kiszámította, 1759-re számította ki az első visszatérést, és a valóság megfelelt a számításnak, 76 év lévén pályafutásának időtartama; az újabb visszatérés periheliuma 1835. november 7-re esett, ha jól emlékszem öt nappal később, amit a Jupiter által szenvedett zavarának tulajdonítottak. Az üstökös mint látványosság azonban nem felelt meg a hozzákötött várakozásnak és az 1683–1759-beli szereplésének; nem volt uszálya, csak kerekded kő-üstök kerítette fejét, mely azonban elég fényes volt. A pályai terrace előtt lehetett látni jól, magasan a zenith felé a láthatártul - kevés napig láthattam csak, mert a novemberi idő nem volt kedvező. Kilencvenkét évessé kellene válnom, hogy 1911-ben újra megláthassam; ajánlom megfigyelését Sándor fiainak, aki akkor 48 éves lesz. Mi a késői utókor tudjuk, hogy a Halleyt egyikük sem érte meg: az emlékiró Splény Béla 1899-ben, Sándor fia már 1892-ben elhunyt.

1842-ben 23 éves múlt. Akkor olyan jelenséget láthatott, ami aztán 157 évig nem látszott Magyarországról. Az országra fényes nappal sötétség borult! Akadt egy ember, aki átaludta a napfogyatkozást!

Ez év július 8-án volt a nagy és teljes napfogyatkozás, a fogyatkozásról térkép jelent meg, mely fekete, mintegy tizenkét mérföld széles szalagban tüntette elő azon országrészt, melyben a fogyatkozás teljes lesz, mennél beljebb feküdt egy hely a szalagban, annál tovább tartott a napfogyatkozás. Budapest éppen a szalag szélén és azon kívül esett, Csúz a szalag kellő közepén volt, azért siettem Csúzra, hogy e ritka látványtul el ne kessek. Már előtt való napon elkészítettük a füstös üvegeket, hogy mindenki kényelmesen szemlélhesse: különben egy papiroson átszűrt gombostűlukon is jól lehet a napba nézni. A legtöbb naptárban helyesen ki volt téve a kezdete, reggeli hat órára, csak Scherz barátunk egy pozsonyi naptára esti hat órát említett. Scherz ragaszkodott naptárának helyes voltához, és mikor másnap reggel hat óra után avval felkeltettük, hogy a fogyatkozás csakugyan már kezdetét vette, ne mulassza el a tüneményt megnézni, melyhez hasonlót ez életben alig lát, avval fordult a másik oldalára, hogy ezért neki a kalendárium szerkesztője felelős marad.

Valóban érdekes volt a tünemény, az eleje a már ismert kisebb fogyatkozások benyomását keltette, de amint már a napnak nagyobbik fele el volt sötétítve, az egész világítás, mely a tájon előmlött, sajátzerű lett. A madarak, úgy, mint este szokás, éjjeli rejtekhelyükre repültek; ámbár a plébános vasárnap a szószékről figyelmeztette a népet az eseményre és természetes kártalan voltára, mégis a parasztasszonyok egynéhányan jajveszékelve siettek haza a szántóföldről, ahol burgonyát kapáltak, hogy íme vége a világnak, mások a kutakat fedték be. Nékem az a tünemény új volt, hogy a lombos fák alatt és ablak jalousie-k (zsaluk) megett,

melyeken a nap süttött és az ismeretes világos karikákat láthatni, ezen karikák tökéletesen úgy fogytak, mint a nap korongja, hogy tehát e karikák a nap képei.

Igazán megható volt a pillanat, mikor a nap egészen befedetett a hold által, mindig kisebb-kisebb, de még az utolsó másodpercben élénken fénylő lett a nap látható része, míg egyszerre eltűnt. Nem lett teljes setétség, csak kései alkonyati világossági foka, mikor a nagyobb csillagok kezdenek láthatókká lenni. Bár majdnem hat percig volt a nap teljesen elsötétedve, a hold körül a napnak fénykoszorúja látszott (a máig sem tökéletesen megfejtett corona), a hold korongja sem volt abszolút fekete. Az ember nem tudta, hová nézzen leginkább, hogy a tünemény érdekes hatásait mind meglássa. Egyszerre csak kilövellt megint egy vakító fényű csillag a sötét hold mellett, a teljes fogyatkozásnak vége volt. A kis másfél éves Marianne-t a dajkájá tartotta karján, ő is megfigyelte a fogyatkozást, mert mikor teljes volt, a tüneményre mutatott ujjával egy „ah” kíséretében.

Scherz csak akkor bújtt elő, mikor már mindennek vége volt. Legérdekesebb pont, ahonnan e fogyatkozást szemlélni lehetett, a Béctől dél felé, az Alpesekben fekvő Schneeberg csúcsa volt, és oda Bécsből számosan kirándultak, egy ilyentől hallottam, mily nagyszerű volt ottan a hatás; mikor a fogyatkozás teljes váltáshoz közeledett, az ember messziről látta a hold sötét árnyékát közeledni, és majdnem ijesztő volt a benyomás, midőn e sötét árny a szemlélők álláspontját elérte. Nővéreim Beckers grófnéval éppen Linz felé voltak gőzhajón, mikor a tünemény bekövetkezett, de az ottan nem volt teljes, egy szikrácska a napból takaratlan maradt, mindamellett nagy hatásúnak mondták a különös világtítást.

Jóval később, 1858 őszén látja még a fényes Donati-üstökösöt.

Emődön tartózkodásunk idején érte el legnagyobb fokát oly rendkívül fényes üstökös (a Donáti-féle) láthatósága, milyent életemben sem előbb, sem utóbb nem láttam. Előtűnését már augusztus elején észrevettük Pénzeskúton, és pedig mivel este is, reggel is természetesen más-más helyen az égen látható volt, sokan azt hitték, hogy két üstökös látható; Emődön most a holdtalan éjszakán az udvarról nézve tüzes kévének látszott a ház teteje felett.

KESZTHELYI SÁNDOR

Belépési nyilatkozat

Kérem felvételemet a Magyar Csillagászati Egyesületbe!

Név:

Cím:

Szül. dátum: év hó nap

Telefonszám: E-mail:

pártoló tagként (a tagdíj összege 1999-re 3800 Ft, illetmény:

Meteor csillagászati évkönyv 1999 és az MCSE Meteor c. havi folyóirata és az Amatőrcsillagászok kézikönyve)

rendes tagként (a tagdíj összege 1999-re 1400 Ft, illetmény:

Meteor csillagászati évkönyv 1999)

A tagdíjat a jelentkezési lappal egyidejűleg az MCSE címére
(1461 Budapest, Pf. 219.) kérjük feladni rózsaszín postautalványon!

M99/6